

СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ-АШАНИН

ЖЕНА У ГОДИШЊЕМ ЦИКЛУСУ

Снежана Шапоњић-Ашанин
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK: 396 (497.11)

„Сйари Римљани били су веома зловољни када би им се родило женско деије. У Индији, и многим земљама, мајке би у сав ѓлас йлакале кад би донеле на свеи женско деије, баи као да је ишо била йправа несрећа. Моѓућно је да је Римљанин заишо волео сина, шйшо је у сваком дечаку, већ унаијред, йредвићао јунака који ће се на бојном йољу йпрославити својом снажном десницом. И они сурови народи, код којих је муж у кући айсолуијни ѓосйодар а жена само робује, и која само заишо йосйоји на свеиу да је њему од корисйи, да ѓа двори и ради йиешке йослове – и йиакви народи су йрезирали и данас йрезиру женско деије.”

Инсерт из часописа „Домаћица” за 1927. годину¹

¹ 1. *Домаћица*, Београд, 1927.

И поред лоших и крајње негативних предрасуда о женском детету, а касније и о жени, немогуће је већ на почетку ове расправе не истаћи велику контрадикторност између предрасуда о подређеном положају жена и њихове веома битне, па и водеће улоге у очувању конфесионалне и национално-етничке припадности. Чим се роди, женско дете се сматрало „туђом кућом”, да ће кад одрасте отићи, удати се, и тако фамилија неће имати никакве користи од њега. Мушко дете је то које ће наставити континуитет крсног и породичног имена, које ће обрађивати имање, бити уз родитеље, наћи им се у судњем часу и који ће створити своје синове, да наставе оно што су очеви и остали мушки преци започели.

У српској патријархалној и традиционалној култури, жена је била та која је удајом напуштала свој домаћи култ и без поговора прихватила нови, култ породице свога мужа. У свему томе била је јако доследна и одговорна, сматрајући таква правила богом дана, идеална и једино могућа. Жена је при томе, на свом дугом патријархално-еволутивном путу избрисала из сећања време матријархата из оквира ситно-мотичке земљорадње, када је она била стуб породице, и када су деца припадала њеном роду, њеној браћи пре свега. Проширивањем обрадивих површина и развојем земљорадње од општег и ширег значаја, долази до мењања ауторитета у дугом еволутивном низу, а на штету жене. Она готово беспоговорно прихвата моделе друштвеног и породичног живота који владају у кући у коју је дошла.

И поред традиционалне дуговремене неравноправности, женино присуство у свим облицима друштвеног живота готово да је незамисливо. Својом искреношћу, продуховљеношћу, па и гордошћу, жена је успела да из дубоке неравноправности себи обезбеди благу надмоћ у очувању идентитета своје друштвене групе. Богатство народних обичаја у српској традиционалној култури у великој већини случајева резултат су женине духовности и религиозности. Вековима сачувани и стално дограђивани обичаји годишњег циклуса резултат су немоћи човека, жене пре свега. Немогућност да се супротставе природним недаћама, болестима и епидемијама људи и животиња, жене су се обраћале вишим натприродним силама за помоћ и милост. Непросвећеност људи са једне, и снажна религиозност са друге стране, условиле су богатство најразличитијих обреда током целе године.

У етнолошкој литератури опште је прихваћена подела обичаја на циклусе. Пре свега то су годишњи и животни циклуси. Овога пута биће дата расправа само о улози жене у годишњем циклусу, од зимског,

пролећног, летњег до јесењег. Циљ свих обичаја, који се спроводе током целе године, јесте да се осигура што богатија година са доста приноса у пољопривреди и сточарству, здравље и напредак породице. Током целе године приношене су жртве вишим натприродним бићима и тако стицана њихова наклоност, која је имала да омогући богатство у свим привредним областима. Поред аграрно-магијских обичаја, у годишњем циклусу јавља се култ предака, који утиче на плодност, што има везе са представом о умирању и поновном рађању природе. Велика улога жене у годишњем циклусу свакако води порекло из давног времена матријархата, када се за идентитет заједнице борила и залагала управо она.

Кроз обичаје у целокупном годишњем циклусу преплићу се хришћански и пагански елементи. Хришћанска, односно православна црква је, у већини случајева, прихватила паганске елементе као основу, дајући им хришћанско рухо и обележје. Обичаји из времена паганства, сачувавши своју основу у знатно модификованом и тешко препознатљивом облику, одржали су се све до данашњих дана, под окриљем православне цркве.

Постоји велики број обичаја, који и поред преплитања паганских и хришћанских елемената, данас више немају своју сврху, пошто су веровања за њих давно избледела. Такви се обичаји одржавају само по инерцији, па се може претпоставити да ће пре или касније нестати. Тако се често може чути да нешто ваља или пак нешто не ваља урадити, али нико од оних који на томе инсистирају не зна објаснити због чега. У поштовању таквих табуа, нема сумње, предњаче управо жене. Ова се чињеница може објаснити њеном превеликом бригом и жељом за општи напредак и здравље укућана, њене деце пре свега. Незнање и непросвећеност, довели су до схватања да је боље испоштовати нека правила, која им иначе нису најјаснија, или нису уопште јасна, него „ризиковати” и стрепети да ли ће се догодити неко зло.

И поред неписмености, традиционална српска жена имала је изузетну меморију да се без икаквих подсетника снађе у пребогатом српском календару, током целе године. Како у инокосној и индивидуалној, тако и у задружној породици, жена је готово непогрешиво одређивала дане већих или мањих празника, како оних сталних непокретних, тако и оних покретних. Попут астролога прорачунавале су тачно време месечевих мена и, у складу са бројним забранама и табуима, покорно их се придржавале. Неписана правила, веровања и празноверја улазила су им у свест и дубоко у душу још у најранијем периоду детињства. Таква

знања остајала су строго запамћена и обогаћивана новим искуствима наредних година.

На одређеној територији неке су се жене истицале већом количином знања везаним за обичаје у годишњем циклусу. У том се случају за такву особу везује највећи део обавеза у очувању обичајног права. То је личност која је и у име целе друштвене заједнице спроводила заштиту глобалних или локалних друштвених интереса.² У том се случају често јавља аутономно унутрашње организовање друштвеног па и религиозног живота. Овакву појаву Љиљана Гавриловић објашњава чињеницом да су се многе заједнице налазиле на самој периферији легитимитета.³

Читава српска религија садржи у себи један веома битан култ, а то је култ предака. Жеља да се у свакој животној ситуацији постигне жељени резултат, довела је до појаве да је однос човека према природи постао јако динамичан. Временом је настала потреба потчињавања природе од стране човека и шире људске заједнице. У свим друштвеним културама јако је присутна жеља да се утиче на мистичне силе од којих зависи успех у раду. Петар Ж. Петровић је истицао да су мистично-магијске игре и обредна кола водиле жене,⁴ што се може тумачити њиховом великом жељом за успешном привредном годином, као и жељом за потврдом идентитета и показивања верности друштвеној групи којој припада. Она је и темељ породичног живота, од чије снаге, знања, умешности и побожности зависи и јачина породице.

Код примитивног човека обичаји имају изузетну моћ. Они регулишу целокупан људски живот, како у социјалном тако и у материјалном и духовном смислу. Код необразованих и примитивних народа, обичаји су тако моћни, да је просто немогуће било шта урадити мимо њих. Под њиховим окриљем дете долази на свет, по њима се гаји, подиже, васпитава и врши родитељске и грађанске дужности.⁵ По тим правилима човек ради и ствара, савладава бројне препреке, а све са жељом да се заслужи и добије што веће благостање.

Губљењем првобитне опште слободе и матријархалне надмоћи, престанком функционисања ситне мотичке земљорадње, жена је сматрана као ствар и тако се са њом поступао. Она је улазила у опште власништво мужевљеве имовине. Касније, она постаје личност, али са

2. Љиљана Гавриловић, *Обичајно регулисање породичних односа*, ГЕМ, 52-53, Београд, 1988-1989, 45.

3. Исто.

4. П. Ж. Петровић, СМР, Београд, 1970, XVII.

5. Т. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. I, Београд, 1930.

ограниченом пословном способношћу, изједначена са малолетником.⁶ Као таква налазила се под туторством свога мужа. Трећу фазу у развоју жене као личности Илија Јелић проналази у њеном ослобођењу од мужевљевог туторства.⁷ Већ у првој половини XX века она је у свему изједначена са мушкарцем, како у области јавног тако и у области приватног права. Управо у том периоду, њен удео у развоју духовности своје друштвене групе је огроман и од великог значаја за даљи развој и схватање годишњих обичаја. Управо се овим потврђује мисао изречена у часопису „Домаћица” из 1940. године,⁸ да док жена сељанка не буде ишла раме уз раме са мушкарцем неће бити никакав преокрет у селу.

Временом, жена је преузела све већи број послова, који су у српској традиционалној подели рада припадали мушкарцу. Тако је њена одговорност све више расла, што је донекле утицало и на њену еманципацију, као коначан глобални циљ. Због њеног све већег значаја у функционисању друштвене групе, као сродничке и радне скупине, улога жене у подизању и васпитању деце изузетно је наглашена, како у литератури тако и у усменом предању. Положај жене произилази из њене улоге у традиционалној подели рада. Појава непотпуне или предвојене породице, услед одласка радно-способних мушкараца на рад у удаљенија места, као и појава феминизације пољопривреде, довела је до увећања већих обавеза, што је отежавало ионако тежак друштвени положај жена као и процес еманципације.⁹

По српском грађанском закону жена мора да се покорава мужу, као старешини породице, да га воли, поштује и да му буде неограничено послушна. Угађање и истицање почасту мушкарцу, као домаћину куће, било је нешто што се подрзумевало и беспоговорно спроводило. И поред поштовања и слушања „наређења” од стране домаћина, у неким драгачевским селима сачувало се сећање на ауторитет домаћице, жене старешине и мајке породице.¹⁰ Њена основна улога била је да распоређује послове осталим женским члановима породице. Подела је била уобичајена и општеприхваћена. Ради се о свакодневним кућним пословима и преради млека и чувању млечних производа. У Каони, планинка је била власт у кући, коју је она својом умешношћу и без силе освојила од своје свекрве.¹¹

6. И. Јелић, *Тригови годишњеске обљубе*, Београд, 1931.

7. Исто.

8. *Домаћица*, Београд, 1940.

9. М. Марјановић, *Друштвене и културне промене у селима влашке етничке заједнице неготинске крајине*, ЕИ САНУ, Београд, 1981, 127.

10. Д. Николић, *Горње Драгачево*, Београд, 1996, 72.

11. Исто.

Општепозната синтагма „мајка-земља” објашњава се утицајем жене на плодност усева. Јавља се идентификација жене-мајке, која рађа и отхрањује потомство, са земљом као прародитељицом, која у сваком случају даје плодове.¹² Жена рађањем ствара породицу, основну социо-економску јединицу друштвене структуре, чиме је постала основни чинилац права и обавеза¹³ у неписаном законском смислу.

Обичајно право у српској култури је статично. Усмерено је само на одржавање и репродуковање традицијског идеалног модела сродничких односа.¹⁴ За разлику од обичајног права, позитивно правни систем је динамичан и релативно лако променљив. Усмерен је на одржавање постојећег стања и трансформацију социјалних односа у друштвено пожељном правцу.¹⁵ Дубљом анализом жене у обичајном контексту, ми откривамо модел жене које друштво и једна друштвена група пропагира, начине на које се то чини, као и општи став жене према самој себи¹⁶ и, надасве, према својој личности. Јавља се идеал жене у контексту добре супруге, мајке и домаћице.¹⁷

Аграрно-магијски обичаји се јављају као основица годишњих обичаја. Најбројнији су новогодишњи обичаји из зимског циклуса, који се масовношћу и магијском снагом издвајају из општег кодекса годишњих обичаја. Њихов главни циљ јесте да се утиче на плодност, а самим тим на опште благостање у току целе наредне године. Свакако, ови обичаји као и сви следећи у дугом годишњем низу резултат су непознавања природних закона и процеса производње.

Циклус зимских обичаја почиње Божићним покладама (27. XI), и траје до Ускршњих поклада, чији је датум променљив (7 недеља пре Ускрса). Називамо га још и годишњаком, јер обележава почетак нове године. Циљ обичаја зимског циклуса јесте да пред почетак зимског солстиција обезбеди успех у пољопривреди путем производно-магијских елемената.

Верује се да се о покладној вечери купе вештице око кућа. Да се заштите од њих, жене су везивале вериге и производиле јак дим који би их отерао од куће.¹⁸ Мајка је у време поклада предузимала посебне мере заштите своје деце. Да их вештице не би препознале, облачиле су де-

12. Исто, 73.

13. Љиљана Гавриловић, *Обичајно регулисање породичних односа*, ГЕМ, 52–53, Београд, 1988–1989, 45.

14. Исто.

15. Исто.

16. Младена Прелић, *Анализа женске циљаности између два рата у Београду*, ГЕИ САНУ, књ. XXXVIII, Београд, 1989.

17. Исто.

18. П. Ж. Петровић, СМР, Београд, 1970, 237.

ци преврнуте кошуље, док се светлост код новорођенчади није смела никако гасити.

Централни празник у зимском циклусу, без икакве сумње, јесте Божић. То је дан Христовог рођења, када су жене пре изласка сунца, у готово свим местима чачанске околине, устајале рано и симболично започињале бројне послове које ће у току наредне године радити. Тако је српска жена, рано на Божић, започињала плетење, шивење, прање, све са жељом да има успеха у свим тим пословима, и да буде радна током целе наступајуће године. На Божић су се посебно учила женска деца свим ручним радовима (Врначни, Цагање, Јанчићи, Прислоница, Виљуша, као и већина драгачевских села). Девојке су на Божић везле поред пса, да би и саме брзо везле, као што пас брзо пије воду.¹⁹

Уочи Божића, домаћица је морала да добро очисти кућу, јер се на Божић по народном веровању метла није смела померати. Овакав табу имао је за циљ да спречи појаву вештица и бројних других демонских бића.²⁰

Божићна чесница представља главни обредни хлеб. Води порекло још из прадавне словенске старине. Она, по Шпири Кулишићу, представља примарни тип наших божићних и новогодишњих обредних хлебова.²¹ Лице које меси чесницу мора имати рукавицу на десној руци, негде га приликом мешања покривају „поњавом”,²² како би путем симпатичке или имитативне магије произвео слично, односно родну годину. Оваква појава у чачанској околини је до сада изобичајена. Некада је чесницу месио мушкарац,²³ управо онај који је приликом сетве полагао семе у земљу. Обичај из околине Мркоњић града, када је мушкарац приликом мешања чеснице покривао главу „бошчом”, Шпиро Кулишић, тумачи тако што је првобитно чесницу месила жена.²⁴ Данас у свим крајевима чесницу меси жена, што има тесно везе са њеним домаћим култом.

Током времена, у еволутивном смислу, воду за чесницу почиње да доноси жена, што је у складу са њеним све већим значењем и улогом у кући. Жена је рано устајала и журила да прва захвати воду са извора, приносећи при томе његовом духу жртву у облику најразноврснијег жита. Веровање да се у бунару налазе душе предака, панспермија, по-

19. Исто.

20. Т. Борђевић, *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању*, СЕЗ, књ. LXVI, Београд, 1953, 19–20.

21. Ш. Кулишић, СМР, Београд, 1970, 302.

22. Исто.

23. Исто.

24. Исто.

тврђено је управо приношењем жртве, када је жена настојала да овим обредом обезбеди свако добро у својој кући. Успех правилно обављеног обреда повлачи за собом њену изузетну дисциплину помешану са страхом да нешто при томе не погрешни, као и општи душевни мир, који се састоји у ишчекивању лених догађаја и сваког напретка.

Води, намењеној за чесницу, коју је домаћица уносила у кућу, приносила се још једна жртва у виду најразноврснијих зрна житарица. Овим је очигледна почаст коју жена – домаћица има у својој кући у току извршавања обреда, тим пре што се у њеним рукама налази дух предака и натприродних бића, чија се наклоност и благост посредно преко жене – извршитеља очекује.

Негде је чесница симболично представљала њиву, па се као таква китила босиоком и лесковим гранчицама,²⁵ или неким другим дрвцем, које би се касније забадало у њиву од које би се очекивао богат род. Веровање у мистичну снагу чеснице опште је распрострањено и прихваћено, па је стога управо жена била та која је настојала да се њено дејство пренесе на усеве, животиње и укућане.

Пепелу насталом у току печења чеснице придавана је изузетна улога, с обзиром да је огњиште у директној вези са култом предака. У Цагањама жена сакупља пенео и, уз поштовање и благонаклоност према прецима и осталим натприродним бићима, расипа по њивама од које се очекује богат род.

У етнолошкој литератури среће се податак да се некада, под окриљем српске традиционалне културе, чесница правила од жита добијеног из последњег снопа. То је пшеница посебно одвојена за мешање чеснице, што представља хлеб новог жита, у којем се крије њена мистична снага. Мистична снага нових плодова посебно је изражена у обредном једсењу приликом великих свечаности. Такву улогу свакако има чесница чија је мистична снага поверена жени.

Улога жене у божићним обичајима повезана је са њеном улогом у аграрно-магијским обредима насталим у условима женске мотичке земљорадње, карактеристичне за материјархално родовско друштво.²⁶ У току одржавања божићних обреда неопходна је чистоћа свих учесника, жене пре свега. Управо из ове констатације, види се њена обавеза и одговорност као посредника између натприродних бића и култа предака са једне и своје породичне или шире друштвене заједнице са друге стране.

25. Исто.

26. Ш. Кулишић, *Поријекло и значење божићног обредног хлеба*, 18.

Осим мешања чеснице, жена је преко још једног обредног хлеба, а то је бадњачица, приносила жртву демону вегетације, који се доводи у везу са представом усева. Некада се бадњачица, као обредно жртвени хлеб, приносила огњишту заједно са бадњаком.

Први ивер настао приликом сечења бадњака, власништво је жене домаћице, или планинке, која је овом дрвету придавала изузетну магијску моћ. Дубоко верујући у његову мистичну снагу, ивер је стављала у млекаре, како би обезбедила богатство млечних производа.

У Зеокама су жене на Бадњи дап износиле столице из куће, а уносиле сутрадан на Божић. Овакву појаву можемо објаснити, да у време уношења бадњака у кућу и његовог налагања на огњиште није било пожељно присуство других дрвених предмета. За ово тумачење то је примарни разлог, док секундарни можемо сазнати на терену од испитаника, углавном жена, да одсуство столица у кући на Бадњој вечери треба да заштити децу од храмања. Ова се појава у потпуности изгубила до данашњих дана.

Божићни пост у трајању од седам недеља, у знатно већем броју случајева, више су упражњавале жене од мушкараца. У складу са привредним активностима у домаћинству и уопште у друштвеној заједници, мушкарци су се на Божић мрсиле месом од печенице, а жене сиром и другим млечним производима.

Уношење бадњака у кућу, у готово свим крајевима, било је праћено бацањем најразноврснијег жита од стране домаћице, чиме се она посредно везује за род усева. Овим се настојао обезбедити успех у орању и земљорадњи уопште. Посипање бадњака одређеним житом, није случајно поверено жени. Управо кроз овај обред може се назрети њена некадашња много већа везаност за обраду земље, која је у веома дугом периоду надмоћи мушкарца изгубила прави значај. Магијско посипање жита на Бадњој вечери представа је сејања жита,²⁷ што је у време зимског солстиција имало за задатак да имитира сетву која ће резултирати богатом жетвом.

Заједно са обредним хлебом, и мазање бадњака медом од стране домаћице, односно женског учесника у обреду, представља приношење жртве бадњаку. Имајући у виду да је мед у директној вези са култом покојника, приношење меда као жртве има за циљ да умилостиви душе умрлих и да се стекне њихова наклоност. По Шпири Кулишићу, бадња-

27. П. Костић, *Годишњи обичаји у јужнобачком, јужнобанатском и косјерићком крају*, ГЕМ, 48, Београд, 1984, 315.

ци се доводе у везу са покојницима, носиоцима плодноси.²⁸ Уз мед, обавезан реквизит на Бадњој вечери јесте пасуљ, који је представљао главно хтонично јело уз жртву покојницима.²⁹

Храњење кокошака у магијском кругу направљеном од конопца у коме је унета на бадње вече слама, искључиво је обредна улога жене. Обичај је опште познат у нашем крају, а и знатно шире. Овим се кокошке заштићују да не иду ван куће, при чему се доводе у везу са божићном сламом која представља усева. У слами се налази дух жита, чија је персонификација кокошка.³⁰ Да би жито било често, а самим тим и род богат, домаћица је у драгачевским селима чешљала вола на Божић.

Бадња вечера представља жртву за плодност, од чијег ће богатства зависити берићет наредне привредне године. Ова веома озбиљна и одговорна улога у српској традиционалној култури поверена је управо жени. Бадње вече представља вид задушница, и делимично је посвећено култу покојника, демона и виших божанстава. Храна коју домаћица износи на бадње вече као што су пасуљ, мед, ораси, има изразито хтонски карактер. И црвено вино које представља замену за Христову крв, свакако је из култа мртвих.³¹

С обзиром да бадња вечера има хтонски карактер, односно карактер задушница, и да су у ово доба године задушнице обележавали и германски и келтски народи, Шпиро Кулишић закључује да овај обичај потиче из индоевропске старине.³²

Пијукање деце и квцање домаћице, непосредно по уношењу сламе на Бадње вече, указује да породица представља кокошку са пилићима, која се јавља као првобитни животињски полаженик. Персонификација духа жита од стране домаћице била је везана за женску мотичку земљорадњу, са гајењем кокошака и свиња.³³

Божићна печеница, па и њене кости, имала је изузетан магијски значај. Десвојке су на костима печенице гатале када ће се удати.

Даривање полаженика поверено је домаћици. Она, у складу са материјалним могућностима породице, припрема дар за полаженика. Што је боље дочекан и угошћен полаженик, и што је богатије дариван, имало је за циљ што већу наклоност натприродних бића. Жена је ову улогу

28. Ш. Кулишић, СМР, Београд, 1970, 200.

29. В. Чајкановић, *Мит и религија у Срби*, Београд, 1973, 191–192.

30. Ш. Кулишић, *Значај словенско-балканске и кавкаске традиције у проучавању старе словенске религије*, III, Годишњак XII, 30.

31. Ш. Кулишић, СМР, Београд, 1970, 15.

32. Исто.

33. Ш. Кулишић, *Значај словенско-балканске и кавкаске традиције у проучавању старе словенске религије*, III, Годишњак, XII.

крајње одговорно схватила, знајући да се у њеном гостопримству и да-режљивости крије благостање и општи напредак њене породице, тим пре што полаженик представља директног божанског представника.

Празници из зимског циклуса, свети Андрија и свети Сава, везани су за вукове, као демоне доњег света. Њихова улога у народној религији је велика, а паганске карактеристике пренете су на те свеце. Ови обичаји воде порекло из тотемистичних веровања и обреда у вези са животињама од којих је умногоме зависио опстанак људи.³⁴

У жељи да заштите стоку од вукова, жене су стоку протеривале између два гребена, на којима су се налазиле запаљене свеће (Јанчићи, Каона). По проласку стоке гребени су се заклапали да би магијским путем заклопили чељусти вуковима и тако их одвратили од напада.

Кроз вучји зев су мајке или друге жене провлачиле децу, да би била снажна и здрава. Овим се обичајем испољава тежња за идентификацијом детета и вука.

Свети Сава је своју велику магијску моћ усмерио према жени, научивши је да кува, меси, плете, преде, тке, прерађује млеко и сл. Није ваљало да се на Савиндан померају мотовила, гребени, вретена, како вуци не би нападали овце. Жене су ове табуе савесно поштовале.

На Богојављење домаћица је рано изјутра одлазила на извор да донесе свете водице. Веровало се да се уочи Богојављења отвара небо и да све воде постају свете, добивши велики магијски карактер. Суд у коме се доносила вода био је окићен босиоком, а извор дариван свакојаким житом. Велика магијска моћ богојављенске водице треба да утиче на здравље људи, стоке и богатства њива. Домаћице су богојављенску водицу, донету са извора или пак освештану у цркви, чувале у кући све до паредног Богојављења, као лек и магијски позитивну снагу.

Пролећни обичаји у којима доминира култ природе и култ плодности започиње ускршњим покладама. У пролећним обичајима доминира сазнање о почетку вегетативног циклуса. Природа се буди и почиње пова производна година.

У кабларским селима за Беле или Ускршње покладе домаћица је припремала мрсну храну, коју би делила сиротињи, тим пре што су веровале да се уделом сиротињи стиче божија благонаклоност. Веровало се да се на покладној вечери окупљају вештице око куће. Да би се онемогућило њихово негативно дејство, жене су предузимале мере заштите. У том циљу су везивале вериге и палиле ватре, да би дим отерао вештице што даље од куће. Мајке су на покладно вече деци облачиле пре-

34. П. Ж. Петровић. СМР, Београд, 1970, 259.

врнуте кошуље да их вештице не би препознале. Петар Ж. Петровић је забележио како је младожења одлазио уочи Поклада код своје таште тражећи опроштај од ње.³⁵ У овом случају жена се јавља као веома битан и кључан објекат обреда.

У пролећним обичајима човек утиче на целокупан биљни свет бројним законима хомеопатске магије. Човек је моћан да дрвећу преноси своје лоше и добре особине.³⁶ У пролећном циклусу целокупна природа је одуховљена. Јавља се и манизам, односно обожавање предака, појава коју су Словени донели још из своје прапостојбине.³⁷

На Младенце домаћица меси 40 колачића, младенчића, који се премазују медом. Девојке су гугале дренов цвет, да би биле здраве и лепе (Зеоке, Горичани, Јанчићи, Врнчани). У Врнчанима се на Младенце није радило, поготово пије се смео започињати никакав женски посао, као што је плетње и ткање. Петар Ж. Петровић, пак, истиче да су се у другим крајевима окупљала женска деца око ватре и кућног улаза и учила да плету,³⁸ што је истовремено представљало обред иницијације женског детета.

Жена је на Младенце спаљивала буњишта, што је имало за циљ да спали и одагна негативне зле силе и змије. Прескакање ватре на Младенце имало је чистилачку моћ. Ватре су још паљене на Благовести, Велику суботу, Ђурђевдан и Видовдан.³⁹ Осим чистилачке улоге, ватра је представљала и имитацију сунца.

Девојке су се на празнике из пролећног циклуса умивале водом у којој је погопљено младо биље. Китиле су се цвџем, плеле венце, опасивале младим врбовим гранчицама. Употреба ових биљака имала је за задатак да хомеопатском магијом пренесе здравље и лепоту и сваки напредак девојкама. У околини Ниша, Никола Пантелић је забележио да је здравац настао од зноја Богородице, који је капао по земљи док је преко брда бежала са новорођеним Христом.⁴⁰ У већини народних обичаја у биљкама је оличена нека религиозна идеја посвећена неком божанству или им се придавала лековита својства.⁴¹

35. Исто, 237.

36. Ц. Ц. Фрејзер, *Златна врана*, Београд, 1992, 24.

37. Снежана Шапоњић-Ашанин, *Животиња снага вегетације у пролећном циклусу*, ЗНМ, XXVIII, Чачак, 1998, 304.

38. П. Ж. Петровић, СМР, Београд, 1998, 309.

39. Ј. Вукмаговић, *Пролећни обичаји*, Рад IX конгреса Савеза фолклориста Југославије, Сарајево, 1963, 260.

40. Н. Пантелић, СМР, Београд, 1998, 292.

41. Снежана Шапоњић-Ашанин, *Животиња снага вегетације у пролећном циклусу*, ЗНМ, XXVIII, Чачак, 1998, 81.

Родном гранчицом неког дрвета шарани су обредни хлебови,⁴² што представља својеврстан вид жртве са задатком да позитивно делује на род усева. Ову обредну радњу обављале су готово свуда жене које су жртвовањем обредне грање желеле постићи богату вегетацију у наступајућој години. Жене су обредне гранчице носиле у цркву ради благослова, после чега се магијска моћ биљке још више повећавала. Мајке су често на Лазареву суботу симболично ударале децу, што представља препошење снаге неког старинског тотема.⁴³

Девојке су на Цвети брале најразноврсније цвеће, и носиле га кући, верујући да тако у кућу уносе нову животну радост. Највише су брагле маслчак, од кога су правиле венчиће, са којима су китиле улазна врата куће, кровове и привредне зграде.

На Благовести, жене су предузимале заштитну улогу своје животне средине од змија. Као и на Младенце, жене су производиле буку, како би растерале змије што даље од куће. Водиле су рачуна, строго се придржавајући табуа, да на Благовести, исто као и на Јереминдан, не привлаче ништа према кући, како би избегле имитативну магију, а самим тим змијама онемогућиле да приђу ближе кући. Такође, у већини чачанских села, жене су строго водиле рачуна да се на ове празнике не чешљају. И овај табу води порекло из паганске религије, из прастарог веровања, а то је да је змија настала из оживеле женске длаке. Жене нису ни прале косу, јер су веровале да је длака оживела управо у води. На Јереминдан и Младенце жене нису смеле ни узимати игле у руке, а никако и плести. Овај табу имао је улогу да спречи змије да нападају стоку и уједају. Ова појава је била позната у већини драгачевских и кабларских села. Ипак, ова се забрана није односила на младе девојке које су баш на ове празнике први пут почињале и училе да плету. Овакву контрадикторност могућно је објаснити чистоћом и невиношћу учесника у обреду, чиме се негативно дејство натприродних бића поништава.

У Прислоници, на Благовести, деца су прескакала обредне ватре, а жене су се старале да своју малу децу намажу гаром по лицу и на тај начин изврше опште здравствено и духовно очишћење. Гар на децима имао је заштитну улогу, како би лепота деце била прикривена, и на тај начин зли негативни демони обманути, јер је познато да они нападају млада и лепа бића.

У Врнчанима, Рошцима, Зеокама и Горачићима, на Благовести жене нису уносиле дрва у кућу, да би спречиле присуство змија у својој

42. Исто.

43. Ј. Вукмаповић, *Пролетни обичаји*, Рад IX конгреса Савеза фолклориста Југославије, Сарајево, 1963, 261.

околини. Из свега овога можемо приметити да је улога заштите од змија поверена управо жени. У том контексту жена је имала велику, веома значајну и одговорну улогу. И мимо ових празника, током целе године у Врнчанима, жене нису смеле да забадају иглу у вунено клупче, како би спречиле надимање оваца и уједање змија. За све време ускршњег поста змија се није смела ни поменути.⁴⁴

На Велики четвртак жене су у Врнчанима први пут вршиле мужу оваца,⁴⁵ стављајући у посуду за млеко гранчицу глога који би требало позитивно да утиче на квалитет млека и млечност стоке. Рад у пољу и прање рубља строго су табуисани.⁴⁶ Иначе жене су поштовале све четвртке од Великог четвртка до Спасовдана. Табу прања рубља у већини чачанских села, а и шире, имао је за задаак да спречи град да уништи летину, тим пре што белина рубља у додиру са водом симболише град. Ова се појава одржала све до данашњих дана.

Жене су водиле рачуна да на Велики четвртак обавезно уделе нешто испруженој руци и тако помогну сиротињи. Вероватно је ова опрезност настала на основу чињенице да су на овај дан отворена рајска врата⁴⁷ и да је добро дело видљиво у рају. Овакву појаву жене су упражњавале највише због своје деце како би им посредним путем обезбедиле сваку животну срећу.

Веома побожне жене су на Велики петак спроводиле најригорознији пост. У последње време, услед све већег јачања религиозне свести, оваква појава постаје све чешћа. На овај начин оне су преко уздржавања од хране изражавале тугу због великог страдања Христа. Иначе на овај дан, у свим чачанским селима, жене шарају, боје и кувају ускршња јаја. Прво офарбано јаје – чуваркућа, у црвеној боји, домаћица је чувала током целе наредне године, придајући му заштитну улогу. Иначе, коре од јаја домаћица је стављала у мравињак, да би кокошке обилато носиле јаја.

Рано на Васкрс, мајке су умивале своју децу водом у којој је стављено црвено јаје. Црвеним јајетом су додиривале децу по лицу, како би мистичну моћ јајета пренела на дете, у жељи да буде здраво и румено.

Улога мешења обредног хлеба и на Васкрс поверена је жени. Цело јаје се стављало на средину колача, и тако се заједно са тестом пе-

44. Снежана Шапоњић-Ашанин, *Животна снага вегетације у пролећном циклусу*, ЗНМ, XXVIII, Чачак, 1998, 83.

45. Исто.

46. П. Ж. Петровић, СМР, Београд, 1998, 463.

47. Исто, 464.

кло. Овим се обичајем животна снага јајета настојала пренети на колач, односно на њиву, имајући у виду да обредни хлеб симболично представља њиву. Једење обредног колача у време бујања природе имало је за циљ да се његова снага пренесе на плодност поља, а самим тим на успешну жетву. У представама биља на Васкрс истиче се култ природе, који је у ово доба године у великом успону.

Јаје има велики значај у религији и митологији. Постоји чак и веровање да је свет настао из јајета⁴⁸ и да се његовим фарбањем у црвену боју, боју крви и живота, повећава његова магијска снага.⁴⁹

С обзиром да је Ђурђевдан празник стоке и сточара,⁵⁰ улога жене у великом богатству обичаја везаних за култ светог Ђорђа је изузетна. У готово читавој чачанској околини жене су захватале воду са воденичког точка – омају, којој је придавна изузетна магијска и лековита моћ. Девојке су се купале у рекама, што је представљало вид телесног и духовног очишћења. Да би биле лепе и беле, девојке су се на Ђурђевдан умивале јутарњом росом. Велика мистична моћ на Ђурђевдан је придавана воденицама, које су по Душану Бандићу представљале производ удруженог деловања сила добра и зла.⁵¹ Негде су жене под воденичким каменом остављале демонске дарове.⁵²

Око воденица на Ђурђевдан влада посебна мистична атмосфера. Велика магијска моћ, а у вези са воденицом, придавана је женама. У већини чачанских села постојале су жене које су поседовале посебну моћ бајања, која је у ђурђевданском култу долазила до посебног изражаја. Жене су се веома често бавиле љубавним враџбинама, да би обезбедиле наклоност жељене особе.

Веома је изражена негативна магија везана за празник Ђурђевдан. Њен водећи представник управо је жена. Бавећи се негативном црном магијом на Ђурђевдан и око Ђурђевдана, постојао је знатан број жена које су наносиле зло својим комшијама. Само сазнање о постојању оваквих особа у непосредној близини, а из страха да оне стварно могу нанети зло, болест и недаће, довела је до појаве особа које су поседовале знање и моћ позитивне магије, чија је улога била искључиво заштитна. Некада, давно, у Јанчићима, у циљу заштите од злих сила, испред стаја су паљене свеће, чији је пламен имао улогу да спали и одагна зле чини.

48. Снежана Шапоњић-Ашапин, *Животна снага вегетације у пролећним циклусу*, ЗНМ, XXVIII, Чачак, 1998, 85.

49. Исто.

50. Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд, 1991, 327.

51. Исто.

52. Исто.

Жена је још у многобожачком времену предњачила са бајањем. Петар Ж. Петровић је сматра конзервативнијом од мушкарца у смислу неговања простих верских остатака.⁵³ Као таква, ова појава је одржана до данашњих дана у готово свим српским крајевима.

Девојке су се на Ђурђевдан купале, умивале или само симболично прскале водом у готово свим чачанским селима, да би се сачувале од урокљивих очију и злих сила које би им могле нашкодити.

У Трнави, Виљуши, Цагањама и Зеокама, жене нису никоме на Ђурђевдан давале бели мрс, како не би износиле њихов квалитет из куће.

Жене су на Ђурђевдан ритуално изводиле прву мужу оваца и одвајање јагњади. Венац од најбољег цвећа стављан је највећој овци око врата да би се магијска снага биља пренела на читаво стадо. У Трнави је домаћица на Ђурђевдан кувала млеко са струком коприве, то је имало чистилачку улогу, како у физичком тако и у материјалном погледу. Жене су китиле стаје венцима од најразноврснијег биља да би попут магијског круга спречиле дејство негативних сила на стоку.⁵⁴ У обредном љуљању, у пролећном циклусу, поред момака и девојке су узимале активно учешће. Улога овог обичаја је аграрна.⁵⁵

Спасовдански обичаји су слични ђурђевданским. Учешће жене у њему је веома изражено и значајно. Браће разноврсног биља, кићење куће, заштита стоке, поља и куће од злих сила, само су обредне активности жене.

На Свете Тројице жене су одлазиле у цркве и од свеже покошене траве правиле венчиће намењујући их кући и сваком члану породице. Њихова улога је искључиво заштитна, чији магијски круг штити читаву кућу од негативних сила.

На Видовдан, жене су износиле ћилиме и остале вредне предмете из домаће радиности на „видело”, да се изложе дејству сунчевих зрака који на овј дан имају изразиту заштитну моћ. Девојке на овај дан свим пролазницима, а посебно момцима, показују своју вредноћу изражену кроз богатство ручних радова. Умивале су се јутарњом росом да би биле лепе.

Молбене жртве сеоске заједнице за вегетацију и стоку изражене су кроз обред сеоских слава или заветина. Жена је за сеоску славу пра-

53. П. Ж. Петровић, СМР, Београд, 1970, XVI.

54. Снежана Шапоњић-Ашанин, *Животиња снага вегетације у пролећном циклусу*, ЗНМ, XXVIII, Чачак, 1998, 88.

55. М. Илијан, *Обредно љуљање у пролеће*, Рад IX конгреса Савеза фолклориста Југославије, Сарајево, 1963, 273.

вила обредни колач у име целе сеоске заједнице. Имајући у виду да се сеоске славе одржавају у оно време када је посејаним усевима неопходна киша, можемо схватити његову сличност са додолама и лазарицама, дакле женским обредним поворкама.

Крстоноше су обредним поворкама стварале магијски заштитни круг. У Прислоници су улазили у млекарс и пили млеко. На тај су начин непосредно утицали на богатство млечних производа, као главне женске производне гране у српској традиционалној култури.

Значајну улогу у обредним поворкама жене су, односно девојке, испољавале кроз вид лазарица, краљица и додола. Лазарице, окићене зеленилом, представљале су духове природе.⁵⁶ Имајући у виду да су ову поворку сачињавале девојке пред удајом, јасно је да су овим обредом пролазиле кроз вид иницијације.⁵⁷ Певајући, обилазиле су сваку кућу у селу са жељом за сваким напретком усева и стока. Имајући у виду време одржавања Лазарица, а то је почетак аграрне производње, веома је видна њихова улога. Обичај је везан за женску мотичку земљорадњу и период неолита.⁵⁸ И обредне поворке додоле, као и лазарице, воде порекло из времена матријархата.

Краљице су обредне поворке девојака пред удајом. Представници су духова природе. Осим жеље за плодношћу, краљице представљају женску иницијативу за браком.

Између Ђурђевдана и Спасовдана ишле су поворке додола. То је период када је засејаним усевима најнеопходнија киша, па у њеном недостатку ишле су девојке певајући обредне песме са жељом да изазову кишу. Обред је праћен сталним прскањем водом којом, на основу имитационе магије када се сличним жели постићи слично, треба умилостивити невидљиве силе и шумске духове да земљи подаре кишу.⁵⁹

Дакле, у обредним поворкама жена је представљена посредником између своје друштвене групе и виших натприродних бића. Њена умешност и способност у правилном извођењу обреда имала је за задатак да постигне жељени циљ, а то је плодна и успешна производна година, најкраће речено.

Почетак летњег циклуса се подудара са календрским датумом доласка лета. То је период када су пољски радови у највећем јеку. Тада

56. Снежана Шапоњић-Аланин, *Животиња снага вегетације у пролећном циклусу*, ЗНМ, XXVIII, Чачак, 1998, 92.

57. П. Костић, *Годишњи обичаји у Драгачеву, околини Чачка и Горњег Милановца*, ГЕМ, 60, Београд, 1996, 63.

58. Исто.

59. Снежана Шапоњић-Аланин, *Животиња снага вегетације у пролећном циклусу*, ЗНМ, XXVIII, Чачак, 1998, 93.

сунце и дужина дана достижу свој врхунац. Обичаји у летњем периоду везани су за жељу да наступајућа жетва буде што обимнија а природа бујнија.

Некада су девојке у готово свим чачанским селима уочи Петровдана брале петровце као и друго разноврсно цвеће. Плеле су венце са којима су китиле куће, торове и привредне зграде. Овим су желеле да магијску снагу биља пренесу на стоку и све укућане. Венац је попут магијског круга имао изузетну заштитну улогу. Девојке су на Петровдан прибегавале гатању везаним за њихову удају, што представља њену исконску жељу за стварањем породице.

У циљу заштите поља од града и непогода, како жене тако и мушкарци нису радили на Св. Прокопија, Св. Илију, Огњену Марију, Благу Марију и Св. Пантелију.

На Прсображење се преображавају и „камен у води и лист у гори”. На овај се дан није ваљало купати у рекама, јер је тада водени дух веома опасан. У Цагањама жене пису на овај дан прале косу.

У време међудневнице (15. VIII – 8. IX) жене су брале лековито биље за које се сматрало да је у овом периоду најблагодотворније. У ових 23 дана у Јанчићима су се морали завршити започети женски радови, а нове није ваљало започињати. У овом периоду није ваљало сновати пређу. Петар Ж. Петровић је забележио да се ради среће у браку није ваљало венчавати у овом периоду.⁶⁰

У јесењем циклусу природа полако замире, сунце губи на снази. Летина се сакупља и завршава се аграрно-производна година. Примитиван човек је сматрао да су зле силе криве за овакво стање у природи, па је у складу са тим схватањем предузимао мере заштите.

Света Петка је женски светац. Ова светица је била монахиња и живела је крајем X и почетком XI века. На њен гроб у цркви светих апостола Петра и Павла у Цариграду лежу болесници да би оздравили. Њене мошти пренете су из Цариграда у румунски град Јаш.⁶¹ На Косову, код Липљег села, постоји црквиште, посвећено светој Петки Параскеви, које су посвећивале нероткиње да би остале гравидне. Петар Ж. Петровић истиче појаву заветованих жена, које посте 7 дана, а на њен дан носе поклоне црквама.⁶²

Имајући у виду да је света Петка заштитница женских послова, тога дана у већини чачанских села, није ваљало да жене обављају никакве послове.

60. П. Ж. Петровић, СМР, Београд, 1970, 201.

61. Исто, 257-258.

62. Исто, 258.

Јесењи циклус је период почетка бројних слава, који се преко зимског прожима све до пролећног циклуса. Славски обичаји имају јако дугу и богату традицију, која живи све до данашњих дана. У последњој деценији постојање и обележавање крсног имена достиже завидан ниво.

Жена је у већини случајева у чачанском крају удајом примала мужевљеву славу. Тако светац куће у коју је дошла, преласком прага, као станишта душа предака, и обилажења огњишта, као станишта домаћих култова, постаје и њен заштитни светац.

Мешење славског колача, као обредног хлеба који симболизује тело свеца, и припремање жита, као кољива или панајие, поверено је жени домаћици. Имајући у виду значај славског колача, кога свештеник прекађује и прелива вином, које симболизује Христову крв, јасно се види централна улога жене у обележавању крсног имена као заштитника целе породице.

Некада жена наставља да слави славу свога оца. То се догађа када се њен муж призети на њеној очевини. Ова појава је ређа, али је била позната и присутна у готово свим селима чачанске околине.

Током целе године, велика се пажња посвећивала младом месецу. Томе су посебну пажњу обраћале жене, водећи рачуна да када је млад месец не перу, не боје, не саде у пољу, не купају се и не чешљају, не секу нокте. Ови табуи су још строжији уколико су требале нешто да ураде што је у вези са децом. Веровале су да ће сваки посао боље напредовати ако се обавља у периоду док месец расте. Младом се месецу обраћало као бићу које даје здравље, срећу и весеље.⁶³ Многе жене кабларских села уз помоћ месечевих мена успешно „скидају” брадавице са тела.

Улога жене у целокупним годишњим обичајима је и поред дугог и вишезначног, али још увек у сеоским срединама недовршеног процеса еманципације, вишеструка, веома значајна, огромна, чак и у неким случајевима водећа. Треба имати на уму да је сваки значајнији породични догађај истовремено и сеоски или општедруштвени догађај. Место жене у обичајима зависи од специфичне породичне структуре, као и од традиционалних елемената друштва и културе. У последње време, услед интензивније индустријализације, урбанизације, разних миграција, па и других глобалних и културних процеса,⁶⁴ породична структура и сеоски живот у целини излазе из устаљених традиционалних елемената друштвеног живота.

63. Ш. Кулишић, СМР, Београд, 1970, 201.

64. М. Марјановић, *Друштвене и културне промене у селима Влашке етничке заједнице неготињске крајине*, ЕИ САНУ, Београд, 1981, 124.

WOMAN IN ANNUAL CYCLE

The position of woman in the annual ritual cycle is rather dynamic and wide. There is almost no ritual without a woman participating in it. A large number of situations demand her unreplacable presence. The desire to subdue nature to human needs, including the needs of the entire social community and to please the supernatural spirits, is connected closely to the fruitful activity of the woman.

The desire to achieve satisfying life in general initiates the woman and imposes on her a great obligation to perform various religious magical rituals in order to please the souls of her redesors and deities as well as to provide the peacefulness and good fortune to her children primarily, then to herself and her family. This task has been imposed on her by herself when being recognised in the desires, emotions and unselfish commitment towards her family.

The rituals done by the woman occur at Christmas dinner, when the yule lor (badnjak) is brought in the house with the bundle of straw, when the Christmas bread is made and on the Christmas Day itself. The making of Vasiljica bread on Vasil Day, the bringing of the holy water on the Twelfth Night, the worshipping of The Saint Sava and his cult on the St Sava's Day. The binding of the middles and making noise on the St Jeromes Day, the first cow milking including many other magical rituals on the St Georges Day (Đurdevdan), taking of the rugs outside and worshipping all the Thursdays beginning from the Easter until the Holy Trinity and the ritual eye-washing on the Feast of Vidovdan (on 28th June). In all these rituals, done by the woman hands – inspired by her strong religious belief, there are traces of the matriarchal period.

From the position of woman in the annual cycle the traces of her agricultural work can also be clearly viewed. It was the time when the desire to use magical deeds against the mystic forces, on which depended the successful work, was predominant.

Snežana Šaponjić-Ašanin

LE RÔLE DE LA FEMME DANS LE CYCLE ANNUEL DES COUTUMES

Le rôle de la femme dans les coutumes est très important. Il n'y a presque pas de rite où la présence de la femme ne soit nécessaire. Sa participation est indispensable et irremplaçable dans la plupart des cas. Le désir de soumettre la nature aux besoins des hommes et de toute la communauté sociale et de s'assurer la faveur des êtres surnaturels est à l'origine de la multiple activité de la femme dans le cadre des coutumes.

Le désir d'obtenir de bons résultats dans la vie stimule la femme et lui impose l'obligation de recourir à de nombreux actes d'ordre religieux ou magique en vue d'assurer la paix, la quiétude et toute sorte de bonheur, d'abord à ses enfants, ensuite à elle-même et à toute la famille. La femme s'est imposé ce devoir elle-même, l'ayant reconnu dans ses désirs, dans ses émotions et dans son dévouement à sa propre famille.

La femme prend part aux coutumes pratiquées à la veille de Noël (introduction dans la maison de la bûche de Noël et de la paille, pétrissage du pain rituel), aussi bien qu'à celles auxquelles on procède le jour même de Noël. Le pétrissage du pain rituel pour la Saint-Basile, l'apport de l'eau le jour de l'Épiphanie, le culte de saint Sava, la défense d'employer des objets pointus, l'exposition des tapis tissés par les jeunes filles, le bruit fait à la Saint-Jérémie la première traite d'un animal femelle et de nombreux actes magiques pratiqués à la Saint-Georges, le culte de tous les jeudis entre Pâques et la Trinité le lavement rituel des yeux à la Saint-Georges, – autant de rites exécutés par les femmes. Ils ont leur origine dans le profond sentiment religieux où l'on entrevoit les traces de la société matriarcale et des phratries.

Le rôle de la femme dans le cycle annuel des coutumes révèle les vestiges des temps où la femme se consacrait principalement aux travaux agricoles et où dominait le désir d'influencer, par des actes magiques, les puissances mystiques dont, croyait-on, dépendait le bon résultat des travaux.

Snežana Šaponjić-Ašanin

**Започињање послова из области женске
домаће радиности на први дан Божића**

**Жена у цркви Св. Вознесења у Чачку
на Ђурђевдан држи у руци дренову гранчицу**

Повратак са првог орања у годинњем циклусу
село Пристоница, 1947. год.